

JANUSZ NAWROT
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Wydział Teologiczny

Ojcowskie pouczenie mądrościowe w Księdze Przysłów (1,8-9)

Paternal Wisdom Instruction in the Book of Proverbs (1,8-9)

Sentencje mądrościowe Księgi Przysłów występują szczególnie licznie w jej pierwszej części, w rozdziałach 1-9 w szczególnej formie pouczeń ojcowskich dawanych synowi. Autorowi chodzi tu zapewne o dosłowne pojmowanie relacji ojciec – syn, chociaż należy je rozumieć szerzej, jako relację mistrz – uczeń. Rodzice występują tu nie jako ci, którzy dali życie swemu dziecku, lecz właśnie jako najpierwsi nauczyciele życia, którzy własne doświadczenie przekazują w sposób bezpośredni. Taki sens tekstu może być poparty wprawdzie faktem, że w pismach ST pod postaciami „ojca” i „matki” często ukrywają się inne postacie. Sam Bóg występuje jako „ojciec”¹, zaś wspólnota Izraela zwana jest „matką”². Literatura rabiniczna matką nazywa także Torę, lub – uściślając – ojcem nazywa Torę pisaną, matką – Torę ustną³. Mimo to jednak wydaje się, że w Prz 1-9 oba terminy nie wychodzą poza dosłowne swe rozumienie. Nawet jeśli treść tekstów przypisuje im rolę nauczycieli, czyni to właśnie na fundamencie rodzicielskim. Rodzice bowiem są pierwszymi i naturalnymi nauczycielami swych dzieci⁴, naśladując tym samym postawę samego Boga wobec swego narodu. On to bowiem jest zarówno Ojcem⁵, jak i najpierwszym Nauczycielem Izraela⁶.

¹ Por. m.in.: 1Krn 28,6; Iz 63,16; 64,7; Jr 31,9; Ps 68,6; 89,27; Tb 13,4; Syr 51,10; Mdr 2,16.

² Por. m.in.: Iz 50,1; Jr 50,12; Ez 16,45; 19,10; Oz 2,4.

³ Por. M.V. Fox, *Proverbs 1-9*, s. 80.

⁴ Por. R.N. Whybray, *The Composition of the Book of Proverbs*, s. 62.

⁵ Bóg jako ojciec, por. m.in.: Oz 11,1-4; Iz 1,2; 63,16; Jr 3,19; 31,9; Ml 1,6; 2,10. Jako matka, por. m.in. Oz 11,8; Iz 49,15; Jr 31,20. Dla Izraela, por. Pwt 32,6. Szersze omówienie problematyki rodziny, por. R. de Vaux, *Les institutions de l'Ancien Testament*, s. 82-85.

⁶ W stosunku do indywidualium, por. m.in.: Rdz 26,5; Wj 4,12.15; Ps 25,5; 32,8; 94,12; 119,26.34.102; Hi 22,22; naród wybrany, por. m.in. Pwt 11,2; 32,10; Jr 11,7; 32,33; 35,13; ogólnie, por. np. Hi 32,8; Ps 19,8; Iz 42,4; Syr 18,13; 1J 2,27.

Sam Autor Prz 1-9 uważa siebie za ojca pouczającego syna, zaś w 4,2-6 wyraźnie zauważyć można edukację rodzinną⁷. Należy podkreślić, że podejmując edukację swego syna, Autor, jako rodzic jest świadomy swej odpowiedzialności jako pierwszy nauczyciel własnego potomstwa⁸. Świadomość ta wynika przede wszystkim z IV przykazania, w myśl którego właśnie rodzic powinien wszczepić w swe dziecko postawę mądrości, która ma ogarnąć wszelkie dziedziny ludzkiej egzystencji tak, by kierowało się ono, możliwie na każdym etapie życia mądrością⁹. Przykazanie stanowi niewątpliwy fundament wielkiego poczucia obowiązku wychowania. Znane są bowiem liczne przykłady złego wpływu ze strony rodziców na dzieci. Oto Syr 41,7 wróży przekleństwo własnych dzieci, jakie ściągnie na siebie przewrotny ojciec, ponieważ stanie się przyczyną wzgardy, jaką będą musiały cierpieć w społeczności z racji swego pochodzenia od niegodziwca¹⁰. Z kolei Autor Mdr 3,16 nie wróży ani długiego, ani udanego życia potomstwu bezbożników. Wkrótce zostanie ono wytępione, a to z racji powszechnego przekonania, iż ze złych rodziców nie może powstać dobre potomstwo. Bóg po prostu nie godzi się na rozplenianie zła w kolejnych pokoleniach¹¹. Z kolei, w myśl Mdr 4,6 dzieci zrodzone z nieprawości staną się świadkami przeciw nikczemności swych rodziców na sądzie. Oto „grzechy dzieci świadczyć będą o bezbożności rodziców przez to, że będą przypominać” ich występki¹². Lecz z drugiej strony, tak samo konieczny jest wielki obowiązek postuszeństwa dziecka wobec rodzica¹³. Dodatkowej wagi pouczenia nabierają także z faktu, iż chodzi tu nie o mądrość czy wiedzę teoretyczną, lecz doświadczenie jak

⁷ Szersza egzegeza, por. m.in. C. Newsom, *Woman and the Discourse of Patriarchal Wisdom*, s. 142-160.

⁸ Przykłady tekstów z bogatej literatury starożytnej na temat wychowania, por. J.S. Synowiec, *Dziesięć Przykazań. Wj 20,1-17; Pwt 5,6-20*, s. 113-114. Podkreślić zwłaszcza warto urywek arystotelesowskiej *Etyki nikomachejskiej* (IX,II,8) mówiącej: *część powinno się żywić dla rodziców tak jak dla bogów*, por. tł. D. Gromska, Kraków 1956, s. 327. Tematyką tą zajmuje się także m.in. U. Szwarz, *Dzieci i ich wychowanie w Starym Testamencie*, w: pr. zb. *Życie społeczne w Biblii*, s. 227-247, zwł. 240-246.

⁹ Rodzic, zwłaszcza ojciec, jako przekaziciel tradycji, por. m.in.: Wj 10,2; 12,25-27; 13,14-15; Pwt 4,9; 6,7; 21,7; 31,1; Ps 44,2. Karcenie jako element prawidłowego wychowania, por. Prz 22,15; 23,13-14; 29,15-17. Szerzej o nakazie wychowania dzieci przez rodziców, por. O.H. Pesch, *Les dix commandements. Contrainte ou liberté*, s. 83-91; pr. zb. *Les dix commandements par dix cardinaux*, s. 81-84.

¹⁰ Tekst można odczytać w formie generalizującej, lecz mocniej chyba w kontekście Żydów-apostatów, którzy albo zupełnie zaparli się swej wiary, albo zsynkretyzowali ją z panującą wówczas wszechwładnie religią helleńską, por. P.W. Skehan. A.A. di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, s. 474.

¹¹ Por. Syr 23,25; D. Winston, *The Wisdom of Solomon*, s. 132-133. I Henocha 10,9 notuje podobnie: „Pan rzekł do Gabriela: Idź! Odnajdź bękartów, zdeprawowanych synów rozpusty; niech znikną spośród ludzi synowie Olbrzymów. Poślij ich, by walczyli między sobą aż do [wzajemnego] wybitcia się. Nie będą bowiem mieli długich dni [życia]”, por. A. Caquot (tł.), *La Bible. Écrits intertestamentaires*, s. 482.

¹² Por. K. Romaniuk, *Księga Mądrości*, s. 128; D. Winston, tamże, s. 134-135.

¹³ Por. tu tytułem przykładu, Prz 15,5.32; 19,26; 20,20; 23,22.24-25; 30,17.

najbardziej życiowe i osobiste, nabyte nieraz kosztem wielu wysiłków i własnych błędów, których nieraz nie sposób się ustrzec¹⁴. Autor rozdziału I nie czyni sobie zbyt wielu iluzji, o czym informuje zwłaszcza w. 17. Wie doskonale, że uczeń nawet najbardziej pilny nie przyswoi sobie wszystkiego, co jest mu podawane. Niewiadoma pozostaje późniejsza postawa młodzieńca, który obecnie przejawia nawet wielką wolę poznawania mądrości życiowej starszych¹⁵.

Po tych wstępnych wyjaśnieniach należy z wielkiego materiału biblijnego wybrać ten, który zachęca młodego i niedoświadczonego adepta mądrości życiowej do podążania jej drogą i nabywania jej, by w końcu osiągnąć upragnione wartości, którym nic z dóbr tej ziemi nie jest w stanie dorównać. Decydującym kryterium doboru tekstów jest tu hebrajski termin *בן*, „synu mój”, występujący w 1,8.10.15; 2,1; 3,1.11.21; 4,10.20; 5,1.20; 6,1.3.20; 7,1¹⁶. Dla potrzeb artykułu wybieramy 1,8-9 oraz 2,1.5, które doskonale wprowadzają w całość tematyki pouczeń kierowanych przez rodziców a zarazem podają właściwe sobie uzasadnienie konieczności pobierania nauk. Uzasadnienie to pełni bardzo ważną rolę zachęty do dobrowolności posłuszeństwa pouczeniom, by nie opierać się jedynie na autorytecie rodzica, wdzięczności za trud wychowania czy strachu przez konsekwencjami prawnymi niegodziwości wobec rodziców. Uzasadnienie ukazuje wartość wysiłku wprowadzania w czyn pouczeń, dzięki któremu młody adept zyskuje coś niewątpliwie dla siebie. Jeśli w tradycji dtr jako nagroda za posłuszeństwo rodzicom – w tym ich pouczeniach – pojawia się dopowiedzenie o długim, spokojnym i dostatnim życiu na ziemi danej przez Jahwe¹⁷, to Autor mądrościowy posuwa znacznie dalej korzyści płynące z tego faktu. Nie chodzi tu już o jakiegokolwiek dobra materialne lub korzyści doczesne, względne zresztą a czasem niebezpieczne dla zbawienia, lecz ubogacenie własnej osobowości i człowieczeństwa.

Krótkie wprowadzenie 1,8-9 stanowi rodzaj *exordium* nawołującego do słuchania i przyjęcia jako własne wszelkich nauk płynących z doświadczenia rodzicielskiego. Układ wersetów jest typowy dla pouczeń mądrościowych, gdyż zawiera wezwanie do posłuchu (w. 8) wsparte uzasadnieniem (w. 9):

w. 8: *Słuchaj, synu mój, pouczeń ojca
i nie gardź wskazaniami matki.*

¹⁴ Nie można tu jednak zgodzić się z niektórymi komentarzami widzącymi w rzeczonym tekście historycznego Salomona i któregoś z jego synów. To prawda, że w Biblii jest on uważany za symbol mądrości, tymczasem Biblia notuje, że w starości popełnił grzechy bałwochwalstwa (1Krl 11,4-11), zaś jego synowie, zwłaszcza Roboam, nie wyróżnili się mądrością postępowania (1Krl 12,1-16), por. <http://www.studylight.org/com/geb/view.cgi?book=pr&chapter=001&verse=008>.

¹⁵ Por. A. Lelièvre, A. Maillot, *Commentarie des Proverbes III. Chapitres 1-9*, s. 37.

¹⁶ W pozostałych częściach księgi występuje ów termin jeszcze tylko w 19,27; 23,15.19.26; 24,13.21 oraz 27,11.

¹⁷ Por. Wj 20,12; 23,25; Pwt 5,16. W relacji do wierności prawu Bożemu, por. Pwt 4,40; 5,33; 11,9.21; 16,20; 30,20; 32,47.

w. 9: *Są one bowiem jak piękny wieniec na twojej głowie,
I ozdobny łańcuch na twojej szyi.*¹⁸

Tekst rozpoczyna sekcję w. 8-19, której treścią jest ostrzeżenie przed sprzymierzaniem się z niegodziwcami. Prawdopodobnie w starożytnym Izraelu, podobnie jak dzisiaj, znajomości ze światem przestępczym, łatwy pieniądź, odczucie własnej władzy budowanej na niesprawiedliwości i przemocy, stanowiło nie lada pokusę dla młodego człowieka, który podążając drogą sprawiedliwości, napotykał szereg przeszkód i trudności życia, zwłaszcza gdy konfrontował swe mizerne sukcesy z dokonaniami nikczemników, którzy z o wiele mniejszym trudem osiągnęli o wiele lepsze wyniki¹⁹. Wezwanie stawia ojca i matkę w pozycji równorzędności pełnionych przez nich ról pedagogów²⁰. Warto tymczasem podkreślić, iż tylko ojciec zabiera tu głos, identyfikując w ten sposób nauczanie matki z własnym. W starotestamentowej hierarchii nauczania rodzice plasowani są natychmiast po nauczaniu samej Mądrości Bożej, zaś dzieci zawsze stawiane są w pozycji posłuszeństwa jako najważniejszego nakazu skierowanego do nich²¹. W omawianym cytacie należy zauważyć także, że pouczający ojciec nie chce ograniczać się wyłącznie do instruowania własnych dzieci, by w jakiś sposób faworyzować je wobec innych. Pouczenia Autora wybiegają ku wszystkim, którzy pragną wziąć na siebie obowiązek podążania drogą mądrości. Taka postawa czyni ich dziećmi mądrości, którą posiadają rodzice i nauczyciele²². Komentatorzy zauważają także, iż rodzice nie byłoby dobrymi nauczycielami, gdyby sami wprawdzie nie posiadali właściwej im bojaźni Bożej, nie nabywali mądrości od samego Boga i nie dostosowywali własnego życia do wymogów Jego pouczeń. Tylko bowiem taki nauczyciel może stać się wiarygodnym świadkiem własnych nauk i zdobyć zaufanie ucznia. Pośród wielu obowiązków rodzicielskich wobec dzieci, ich postępowanie nie może ograniczać się jedynie do zapewnienia warunków materialnych. Jest oczywiste, że nauczanie swych dzieci to jedna z najbardziej fundamentalnych powinności rodzicielskich²³.

Ważny tu czasownik *שמעו* oznacza nie tylko (i nie tyle) sam fakt słuchania, lecz przede wszystkim zrozumienie i posłuszeństwo, jakie wynikają z charakteru samych

¹⁸ Tekst polski wszystkich cytowanych miejsc podany został za Biblią Poznańską, (red.) M. Peter, M. Wolniewicz, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań 2003.

¹⁹ Wiele tekstów odradza przede wszystkim zazdrość niegodziwcom, która mogła popchnąć na ich drogę, por. m.in. Ps 37,1; 73,3; Prz 3,31; 6,34; 23,17; 24,1.19; Syr 9,11; 14,8; 30,24; Mdr 6,23, por. też D.A. Garrett, *Proverbs – Ecclesiastes – Song of Songs*, s. 69.

²⁰ Co daje się zauważyć także m.in. w Wj 20,12; 21,15; Kpł 19,3; Pwt 21,18-21; 31,12.

²¹ W Nowym Testamencie Chrystus podporządkowany jest Ojcu (1Kor 11,3). Następnie starsi Kościoła podporządkowani są Apostołom, upodobnionym do ojców (1Kor 4,15; 1Tm 1,2; Tt 1,4; 1J 5,21). Rodzice i przełożeni gminy chrześcijańskiej otrzymują prawo do posłuszeństwa (Ef 6,2; Hbr 13,17), żona – mężowi (1Kor 11,3; Ef 5,22-24; Kol 3,18; 1Tm 2,11-12), wreszcie dzieci obojgu rodzicom (Ef 6,1; Kol 3,20; 1Tm 5,4), por. także J. Kozyra, *Pismo Święte o roli rodziców i szkoły w wychowaniu i nauczaniu dzieci*, s. 16-18; R. Rubinkiewicz, *Rodzina jako środowisko wychowawcze*, w: *Biblia o rodzinie*, s. 37-46.

²² Por. <http://www.studyight.org/com/mhc-com/view.cgi?book=pr&chapter=001>.

²³ Por. <http://www.studyight.org/com/acc/view.cgi?book=pr&chapter=001>.

ekshortacji zachęcających, czy wręcz nakazujących realizacją tego, do czego wzywają²⁴. W swym wezwaniu nauczyciel zakłada, że uczeń taką właśnie postawę znacznie przejawiać. Tylko wówczas wezwanie posiada swój sens. Widać więc, że ucznia uważa on za swego duchowego spadkobiercę. Z kolei מוֹסֵר „pouczenie” we wprowadzeniach do czytania pełni rolę lekcji, jaką daje nauczyciel uczniowi, by ten wprowadził ją w życie. Słowo to łączy wezwanie z Preambułą w 1,2-3, gdzie ukazany został najgłębszy cel i sens dawanych pouczeń: poznanie mądrości i karności, zrozumienie roztropnych pouczeń, zdobycie dobrych obyczajów i wreszcie nabycie sprawiedliwości, prawości i uczciwości. Wszystkie te cechy niewątpliwie stosują się do postępowania w pełni integralnego i podporządkowanego mądrości. Ponadto posłuszeństwo napomnieniom wyrabia cnotę bojaźni Bożej, tak cenioną w księdze (1,7). Prezentowany rzeczownik pochodzi od czasownika מָסַר, który oznacza „wzywać, dyscyplinować, poprawiać”. Zarówno rzeczownik, jak i czasownik implikują strach, jaki rodzi się przed karą grożącą za nieposłuszeństwo słowom pouczenia. Użycie מוֹסֵר w dalszej części księgi, kara cielesna była często stosowana wobec tego, kto opierał się pouczeniom²⁵. W w. 8 nie stanowi on pouczenia o charakterze generalnym, lecz konkretną treść, jaka zostanie niebawem przedstawiona w wersach 10-19. Każda lektura typu mądrościowego jest wprowadzeniem a zarazem pouczeniem. Paralelnym do niego drugim terminem występującym w wersie 8 jest תּוֹרָה, najpierw odniesiona do prawa, lecz w tradycji mądrościowej zbliżona bardziej do instrukcji i zalecenia, jak postępować w konkretnej sytuacji życiowej²⁶. Niektórzy egzegeci widzą tu silny związek z koncepcją pouczeń typu katechetycznego, z akcentem na uznany autorytet, jakim u ucznia cieszy się nauczyciel, co jednak łączy się z pewnymi oczekiwaniami, jakie wobec niego formułuje odbiorca nauk. Warunkiem owocności pobieranych nauk musi być wzajemna więź gwarantująca zarówno jakość przekazywanej nauki, jak i otwartość do jej odbioru²⁷. Cytat 29,18 wskazuje zarówno pożyteczność, jak i konieczność wynikającą dla całej społeczności z płynących nauk. Bez nich lud traci wszelkie, zwłaszcza moralne hamulce, zaś szczęśliwy ten, kto wciela je w życie²⁸. Badacze zauważają silny związek między prawniczym pojmowaniem Tory, zwłaszcza w Księdze Powtórzonego Prawa i wskazań mądrościowych w Księdze Przysłów. Zarówno prawo Jahwe jak i pouczenia ojców powinny być przyjmowane i wcielane w życie. Ponadto wierność przykazaniom Tory oznacza miłość do Jahwe (Pwt 6,2-5; 19,9) podobnie jak ucieleśnienie Mądrości stanowi obiekt umiło-

²⁴ W mądrościowej literaturze staroegipskiej znane są utwory, w których umiłowanie posłuchu stanowi nieodłączną część poprawnej edukacji, por. *Instrukcje Ptahhotepa* II.575-597, por. także H.-W. Fischer-Elfert, *Lese funde im literarischen Steinbuch von Deir el-Medineh*, s. 20.

²⁵ Por. Prz 10,13; 13,24; 19,18.25; 20,30; 22,15; 23,13-14; 26,3; 29,15.17.19. Szerzej por. także TDOT VI, s. 131-133.

²⁶ Można tu dopatrywać się mądrościowego rozszerzenia Dekalogu, zwłaszcza przykazania o poszanowaniu życia, cudzej własności czy konieczności prawdy w relacjach społecznych, por. T. Longman III, *Proverbs*, s. 106.

²⁷ Por. TDOT VI, s. 339.

²⁸ Por. B.K. Waltke, *The Book of Proverbs. Chapters 1-15*, s. 187.

wania w Prz 8. Byłoby nadużyciem stwierdzić, że pochodzenie zarówno Prawa, jak i Mądrości było pierwotnie natychmiastowo Boże, tym niemniej ich wspólny związek nie potrzebuje udowodnienia. Prawo Boże jak i pouczenia mądrości wiodą ku temu samemu szczęściu człowieka i czynią jego życie wartościowym²⁹.

Zachęty kierowane przez rodziców znajdują swe rozszerzenie w wielu miejscach Księgi. Dotyczy to zwłaszcza tych, które mówią o konieczności dyscyplinowania dzieci przez rodziców³⁰. Szczególnie wymowny jest tu tekst Prz 22,6 mówiący o obowiązku rodzica względem syna, by na tyle ukształtował jego charakter w młodości jego życia, by na starość nie zszedł z drogi prawości i uczciwości³¹.

Wydaje się, że pouczenia matki w 1,8 nie stanowią jedynie dodatku poetyckiego, mimo, że matki w Księdze w zasadzie nie przemawiają pouczając swe dzieci³² oraz – że w odniesieniu do הַבן, „syn” Księga stosuje zawsze 1 os. l. pojedynczej, nie mnogiej: „nasz”. Tym niemniej wcale nie umniejsza to roli matki jako nauczycielki życia z racji jej autorytetu jako matki rodziny i kierowniczką życia domowego³³. Już IV przykazanie Dekalogu w Wj 20,12; Pwt 5,16 wspomina obowiązek posłuszeństwa matce na równi z ojcem. W omawianej księdze typowym przykładem takiego wartościowego nauczania jest postawa królewskiej matki Lemuela w 31,1-9, podczas gdy w. 10-31 w tym rozdziale prezentują ideał żony i matki zatroskanej o swe domostwo, z której mąż jest dumny, zaś dzieci stają się wartościowymi obywatelami społeczności lokalnej. Na specjalną uwagę zasługuje tu w. 26 akcentujący mądrość wypływającą z jej mów oraz nauki dawane dzieciom³⁴. Brak jest natomiast szczegółów dotyczących sposobu nauczania. W Prz 23,22 Autor natchniony przestrzega syna, by był zawsze posłuszny ojcu i nie gardził matką w jej starości³⁵.

To samo ostrzeżenie znajduje się również w 1,8, gdzie tym razem główny zwrot וְאַל-תִּשְׁכַּח, „nie zapominaj, nie odrzucaj” wprost odnosi się do הַתּוֹרָה אִמְךָ³⁶. Zwrot ten występuje w ścisłej paraleli do wymienionego wcześniej czasownika שָׁמַע. Oba czasowniki wyjaśniają się wzajemnie. Słuchanie pouczeń ojca nie jest tu jedynie prostym przyjęciem do wiadomości usłyszanego słowa, lecz głębokim i szczerym przejęciem się jego treścią. Oznacza to zajęcie aktywnej postawy posłuszeństwa i zasto-

²⁹ Por. G. Baumann, *Die Weisheitgestalt in Proverbien 1-9*, s. 295-299.

³⁰ Poza wyżej wymienionym tekstami Prz odnaleźć je jeszcze można w 1Krl 1,6; Syr 42,5; Ef 6,4; Hbr 12,7-11.

³¹ W tym kontekście, w myśl 1,4, cała Księga Przysłów służy jako podręcznik pomocny w wychowaniu młodego pokolenia.

³² Wyjątek stanowi tu pouczenie 31,1-9 jako słowa matki do królewskiego syna, o czym nieco dalej.

³³ Por. C. Camp, *Wisdom and the Feminine in the Book of Proverbs*, s. 81-82.

³⁴ Możliwa jest także interpretacja instrukcji dawanej służebnicom przez ich panią, por. A. Lelièvre, A. Maillot, *Commentaire des Proverbes II. Chapitres 19-31*, s. 356.

³⁵ Zwrot וְאַל-תִּבְזֶה, „nie pogardzaj” może się tu odnosić do postawy lekceważenia jej pouczeń i doświadczenia życiowego, które może zostać zignorowane, por. także Ps 31,19; 119,22; 123,4; Prz 1,7; 11,12; 12,8; 13,13; 14,21; 23,9; 30,17.

³⁶ Bóg, który nie opuści swego ludu, por. 1Sm 12,22; 1Krl 8,57; Ps 27,9; 94,14.

sowania porad w życiu. Taką postawę implikuje właśnie sens „nie odrzucaj” (złośliwie) lub „nie zapominaj” (przez zaniedbanie lub obojętność). Sam czasownik *שָׁחַ* posiada bardzo mocną konotację złośliwego i pełnego uporu porzucenia, odrzucenia lub odtrącenia, zwłaszcza Boga przez Jego naród. Dwa teksty biblijne są tu szczególnie wymowne, mianowicie Pwt 32,15 oraz Jr 15,6. Pierwszy z nich stawia naród wybrany w szczególnie przykrych dlań sytuacji odrzucenia poprzez zaniedbanie pielęgnowania pamięci Boga, który tak wiele dokonał znaków i cudów w czasie wędrówki przez pustynię. Naród, którym byk, stał się tłusty z racji znakomitych pastwisk, wzgardził Tym, który go do tej opulencji przywiódł (w. 13-14). Warto tu szczególnie podkreślić, że działanie Boga posiadało dwie fundamentalne cechy: uwolnienia od ciężkiej niewoli oraz zapewnienie wybornych warunków życia³⁷. Obie cechy pozostały niedocenione, co w naturalny sposób spowodowało zlekceważenie wartości swego Boga, jako ostoji i skały ludu, na której mógł się bezpiecznie oprzeć. Taka postawa posiada wszelkie znamiona niewdzięczności i głupoty ze strony całego ludu³⁸. Z kolei Jr 15,6a kieruje się do Jerozolimy, niewiernej stolicy królestwa judzkiego, o której prorok, podobnie do 9,1-10 oraz 12,7-17, w lamentacji ukazuje odrzucenie i odejście mieszkańców stolicy od wierności swemu Bogu. Skutkiem tego było podobne porzucenie ze strony Boga i wydanie na łup pogańskich zwycięzców. Autor akcentuje wręcz swoiste zmęczenie Boga ciągłym przebaczeniem, które ostatecznie niczego nie wносиło do poprawy postępowania Judejczyków³⁹. Jahwe uznał, że było ono po prostu wygodnie nadużywane. W tym tekście należy szczególnie podkreślić zatwardziałość i bezczelność postawy, która nie pragnęła szczerości nawrócenia, sięgając obficie po łaskę odpuszczania grzechów przez Boga⁴⁰.

W myśl jedyne go jeszcze tekstu, zawierającego *שָׁחַ לְאֵלֵי*, w Prz 6,20 kontekst wyraźnie wskazuje, że odrzucenie pouczeń jest nie tylko winą własną młodzieńca, lecz winą wyjątkowo złośliwą i przejawem głupoty⁴¹.

Z kolei w. 9 stanowi uzasadnienie instrukcji dawanych w w. 8. Treściowo odwołuje się do symboliki biżuterii, samej z siebie godnej pożądania ze względu na piękno i cenę. Jej noszenie implikuje przede wszystkim piękno tego, kto się nią przyozdabia. Nie można także wykluczyć rozumienia całego stroju jako nagrody za wysiłek w jego zdobywaniu, który ponadto budzi uznanie u innych członków społeczności⁴². Zastosowanie tej symboliki do mądrości jako najcenniejszego klejnotu ludzkiego życia jest tu jak najbardziej uzasadnione. Liczne pouczenia Księgi Przysłów ukazują przecież jedną z korzyści nabywania mądrości, jaką jest także

³⁷ Por. E.H. Merrill, *Deuteronomy*, s. 416.

³⁸ Por. D.L. Christensen, *Deuteronomy 21:10-3:12*, s. 806.

³⁹ Podobne brzmienie posiadają także Lm 1,17.21; So 2,15; Jr 18,16, por. F.B. Huey Jr., *Jeremiah. Lamentations*, s. 158.

⁴⁰ Lamentacja wynika mimo wszystko z żalu Boga, że został zmuszony do takiej reakcji wobec swego ludu, por. P.C. Craigie, P.H. Kelley, J.F. Drinkard, *Jeremiah 1-25*, s. 204.

⁴¹ Generalnie o roli matki w Księdze por. także R.N. Whybray, *The Good Life in the Old Testament*, s. 171-172.

⁴² Por. 3,4.22.34; 4,9; 5,19; 11,16; 13,15.

wzrastanie w ilość dóbr materialnych⁴³. Podobnie do swego poprzednika werset zbudowany jest na zasadzie paralelizmu synonimicznego, wyrażającego tę samą myśl o drogocенności owych pouczeń. Są one w pierw jak לְיָהּ יָהּ, „wieniec łaskawości”⁴⁴. Chodzi tu o wieniec, który swemu nosicielowi przynosi chwałę i cześć w oczach innych ludzi⁴⁵. Rzeczownik לָהּ odnaleźć można jeszcze tylko w Prz 4,9, gdzie mowa jest o samej Mądrości, która swemu adeptowi włoży go na głowę jako nagrodę za starania o nią i życie według jej wskazówek. W tym tekście לָהּ znajduje się w paraleli do עֲמָרַת הַפְּאֵרָה, „korony piękności”. W drugiej części w. 9 zawarty został rzeczownik עֲנָק, „naszyjnik, kolia” rozumiany jako splot ornamentyki złożonej ze szlachetnych metali oraz drogich kamieni⁴⁶. Rdz 41,42 ukazuje Józefa obdarowanego przez faraona, który na znak wdzięczności za wyjaśnienie snów a tym samym zapobieżenie nieszczęściu Egiptu, wyróżniony został nie tylko drugim najwyższym stanowiskiem w państwie, lecz uhonorowany pierścieniem, szatą z najczystsze go lnu oraz złotym łańcuchem⁴⁷. Podobnie w Dn 5,7 król Baltazar przyrzeka każdemu, kto wyjaśni mu zagadkę snu, że odziany zostanie w purpurę, na szyi zawiesi sobie złoty łańcuch, zaś panować w kraju będzie jako trzeci. Jest to obraz człowieka obdarzonego najwyższymi godnościami jako nagroda za konkretną pracę, jaką wykonał⁴⁸. W ten sposób Autor Prz 1,8-9 chce wyrazić przekonanie, że sama mądrość ozdabia tego, kto ją nabywa i stanowi moment jego wywyższenia w oczach innych ludzi. W relacji do szczególnego znaczenia, jakie nadawano koliom i naszyjnikom w starożytnym Egipcie, całość przedstawionej w Księdze ornamentyki przedstawia ponadto metaforę zwycięstwa i pretensji panowania nad przeciwnikami, moc i wigor życiowy, zarówno jak prestiż i wysoki status społeczny⁴⁹. Zauważona w toku badań szczególna rola naszyjników noszonych w wyższych sferach społeczności egipskiej wskazuje także szczególną przynależność do Ma’at, uosobienie prawdy i sprawiedliwości, czym chwalili się zwłaszcza sędziowie⁵⁰. Wskazuje to, iż – paralelnie – Autor

⁴³ Por. m.in. 3,16; 8,18.20-21; 10,15; 11,24; 12,27; 14,29; 22,4.

⁴⁴ LXX tłumaczy zwrot przez στέφανον, „korona, wieniec, precjosum”, por.: 2Sm 12,30; 1Krn 20,2; Est 8,15; 1Mch 10,20; 13,37.39; 2Mch 14,4; Ps 20,4; 64,12; Prz 4,9; Hi 19,9; 31,36; Syr 6,31; 15,6; 32,2; 40,4; 45,12; Iz 22,18.21; Ez 16,12; 21,31; 23,42; Mt 27,29; Mk. 15,17; Jn 19,2.5; Dz 6,5; 7,59; 8,2; 1Kor 9,25; Jk 1,12; 1P 5,4; Ap 2,10; 3,11; 14,14.

⁴⁵ Najprawdopodobniej do podobnego wyrażenia אֶבֶן יָהּ, „kamień szczęścia” w Prz 17,8, por. M.V. Fox, dz. cyt., s. 83.

⁴⁶ Por. rzadkie odpowiedniki w Sdz 8,26; Ps 73,6; Pnp 4,9.

⁴⁷ Dodanie wzmianki o obwożeniu w rydwanie było ewidentnym znakiem wzbudzenia zewnętrznych oznak czci u całego ludu Egiptu, por. K.A. Mathews, *Genesis 11:27-50:26*, s. 762-763.

⁴⁸ Należy to podkreślić tym bardziej, że uhonorowanie Daniela następuje w otoczeniu rzeszy mędrców i wróżbitów dworskich, zatem przedstawiciele oficjalnej wykładni mądrości pogańskiej. Niewątpliwym skutkiem takiej lektury jest przekonanie czytelnika o wyższości mądrości izraelskiej, ponieważ jest ona darem samego Boga, por. L.F. Hartman, A.A. di Lella, *The Book of Daniel*, s. 184-188.

⁴⁹ Por. C. Kayatz, *Studien zu Proverbien 1-9*, Neukirchen-Vluyn 1966, s. 107-117.

⁵⁰ Por. szerokie omówienie związku z milieu życia arystokracji starożytnego Egiptu oraz ewentualne odniesienia do mitologii kraju w: H. Frankfort, *Ancient Egyptian Religion*, s. 63-64; H. Wilson, *Lud faraonów. Od wieśniaka do dworzanina*, s. 8.

Księgi pragnie uważać nabytą mądrość jako szczególny znak przynależności do Jahwe, Boga Izraela i możliwość reprezentowania Go wobec innych ludzi. Nie chodzi tu więc o jakiegokolwiek widzialne oznaki mądrości, lecz to, co człowieka tworzy od wewnątrz i stanowi już nieodłączną część jego ziemskiej egzystencji. Jest to o wiele więcej, niż jakakolwiek zewnętrzna ozdoba.

Warto tu nadmienić także niewielką teologię ornamentyki i amuletów w Księdze Powtórzonego Prawa, jako przypomnienia i godnego oszacowania Prawa Bożego. W 6,6-9 mamy notę o konieczności absolutnego zapamiętania jego przepisów poprzez symboliczne wyrycie go we własnym sercu (w. 6). Należy to pojmować jako nakaz uwewnętrznienia prawa, by Izraelita nie odczuwał go jako czegoś narzuconego z zewnątrz, czemu musiałby się poddawać z trudem⁵¹. Własne upodobanie w Prawie Izraelita ma także zmanifestować przez wpojenie go dzieciom, by były jego świadome w każdej sytuacji życia (w. 7), przywiązaniem Prawa do własnej ręki, by również mieć go pełną i aktualną świadomość (w. 8) oraz wypisaniu go na odrzwiach i bramach domostwa (w. 9)⁵². Niemal dokładnie w swym brzmieniu odzwierciedla ów nakaz także 11,18-20. Także w Wj 13,9 widnieje nakaz stałej pamięci o czynach dokonanych przez Jahwe w czasie uwolnienia ludu z Egiptu. Pamięć ta ma być jakby *znakiem na ręce i pamiątką na czole*, co łączy się w naturalny sposób z głoszeniem Prawa Bożego ustami. W ten sposób każdy Izraelita ma wchodzić w osobistą, specjalną relację z Bogiem narodu i własnym, który wyprowadził z niewoli nie tylko pierwsze pokolenie wychodźców, lecz czyni tak zawsze także w stosunku do przyszłych pokoleń. Znaki na ręce i pamiątka na czole mają to na co dzień przypominać. Swe potwierdzenie nakaz ów znajduje jeszcze w w. 16 tej księgi⁵³.

Motyw ornamentyki w samej Księdze Przysłów widoczny jest w kilku tekstach, jak w 3,3, gdzie tym razem uwiązana u szyi ma być miłość i wierność. Mają być one więc tak widoczne, jak ozdobny naszyjnik, który zakłada się zawsze we wszystkich okazjach oficjalnego pokazywania się lub nawet zwykłych kontaktach z ludźmi. Nieco dalej, w 3,22 roztropność i mądrość, z którymi młody człowiek zaprzyjaźnia się głęboko i trwale staje się w końcu ozdobą jego szyi⁵⁴. W 6,21 napomnienia ojca i pouczenia matki powinny być owinięte wokół szyi młodego człowieka i uwiązane na zawsze u jego serca. Autor w obu obrazach przekonuje, że napomnienia te po-

⁵¹ W pełni nastąpi to skutkiem bezpośredniego działania Jahwe, co przekazuje Jr 31,31-34.

⁵² W praktyce chodzi tu o *מִצְוָה*, „ozdoby”, prawdopodobnie w rodzaju filakterii oraz *מִצְוָה*, „odrzwia, framugi”, rozumiane jako niewielkie pojemniki na papirusy zawierające niektóre werse-ty biblijne, zwłaszcza przykazania Dekalogu, jak w Wj 13,1-10; 11-16; Pwt 6,4-9; 11,31-21, por. D.L. Christensen, *Deuteronomy 1:1-21:9*, s. 143.

⁵³ Sformułowanie to można jednak także odwrócić. Z jednej strony dla ludu stają się sposobem na wszczępienie w siebie pamięci o wielkich czynach Boga, z drugiej – dla Niego staje się to swoistym przypomnieniem o dzieciach Jego narodu, wobec którego także On zobowiązał się w wielkodusznej swej miłości. Oni stają się przez to niejako Jego własnością. Obraz ten został wykorzystany także w Ap 13,16; 14,9; 20,4 co do znamienia bestii na jej wyznawcach oraz 7,3 jako znak przynależności do Boga, por. D.K. Stuart, *Exodus*, s. 315.

⁵⁴ Por. R.N. Whybray, dz. cyt., s. 18-20.

winy być widoczne w jego zewnętrznym, roztroprnym postępowaniu oraz przepelnić jego wnętrze. W ten sposób ukazuje się człowiek integralny w całości swego życia⁵⁵. W 7,3 mówi Autor o przywiązaniu przez syna do swoich palców słów i przykazań ojca. Tu również nie powinny one odstępować od młodzieńca, by uchronić go od błędów głupoty i niedoświadczenia, zwłaszcza gdy chodzi o kontakty z uwodzicielskimi kobietami (w. 5-27)⁵⁶. We wszystkich tekstach ozdoby te ukazują się jako nabytek, nagroda za wysiłek w ich zdobywaniu. Tym bardziej godnymi podkreślenia są uwagi Autora 1P 3,3-4. Mądre niewiasty, uczennice Pana mają być przystrojone nie w ozdoby zewnętrzne, lecz w *serce człowieka o nienaruszalnym spokoju i łagodności ducha, który jest tak cenny wobec Boga*. W ten sposób żony w sposób o wiele bardziej przekonujący będą oddziaływały na swoich niewierzących mężów zdobywając ich dla wiary⁵⁷. Takie spojrzenie na prawdziwe bogactwa ludzkiego życia w pełni odpowiada nauczaniu Autora Księgi Przysłów.

SKRÓTY

AB	– The Anchor Bible
ACFEB	– Association Catholique Française pour l'Étude de la Bible
BCOT	– Baker Commentary on the Old Testament
CAT	– Commentaire de l'Ancien Testament
CBQMS	– Catholic Biblical Quarterly Monograph Series
FAT	– Forschungen zum Alten Testament
JNES	– <i>Journal of Near Eastern Studies</i>
JSOT	– <i>Journal for the Study of the Old Testament</i>
LD	– Lectio Divina
NAC	– The New American Commentary
NICOT	– New International Commentary on the Old Testament
NIV	– New International Version (of the Holy Bible)
PIW	– Państwowy Instytut Wydawniczy
PR	– <i>Powiernik Rodzin</i>
RW KUL	– Redakcja Wydawnictw KUL
TDOT	– Theological Dictionary of the Old Testament
WBC	– Word Biblical Commentary

⁵⁵ Por. P. Skehan, *Proverbs 5:15-19 and 6:20-34*, s. 1-8; P. Miller, *Apotropaic Imagery in Proverbs 6:20-22*, s. 129-130.

⁵⁶ Por. R.N. Whybray, dz. cyt., s. 25-26. Szersze studium rozdz. 7, por. G. Yee, 'I have perfumed my bed with myrrh': *The Foreign Woman (iššā zārā')* in *Proverbs 1-9*, s. 53-68.

⁵⁷ Por. J. Calloud, F. Genuyt, *La Première Épître de Pierre. Analyse sémiotique*, s. 166; A. Vanhoye, *Pierre au carrefour des théologies du Nouveau Testament*, s. 101-103.

LITERATURA

- Baumann G., *Die Weisheitgestalt in Proverbien 1-9*, FAT 16, Mohr-Siebeck, Tübingen 1996.
- Calloud J., Genuyt F., *La Première Épître de Pierre. Analyse sémiotique*, LD 109, Cerf, Paris 1982.
- Camp C., *Wisdom and the Feminine in the Book of Proverbs*, Almond, Sheffield 1985.
- Christensen D.L., *Deuteronomy 1:1-21:9*, wyd. 2, WBC 6A, Thomas Nelson Publ., Nashville 2001.
- Christensen D.L., *Deuteronomy 21:10-3:12*, wyd. 2, WBC 6B, Thomas Nelson Publ., Nashville 2002.
- Craigie P.C., Kelley P.H., Drinkard J.F., *Jeremiah 1-25*, WBC 26, Word Books Publ., Dallas 1991.
- Fischer-Elfert H.-W., *Lesefunde im literarischen Steinbuch von Deir el-Medineh*, KÄT 12, Harrassowitz, Wiesbaden 1997.
- Fox M.V., *Proverbs 1-9. A New Translation with Introduction and Commentary*, AB 21A, Doubleday, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland 2000.
- Frankfort H., *Ancient Egyptian Religion*, Columbia University, New York 1948.
- Garrett D.A., *Proverbs – Ecclesiastes – Song of Songs. An Exegetical and Theological Exposition of Holy Scripture*, NIV NAC 14, Broadman Press, Nashville 1993.
- Hartman L.F., di Lella A.A., *The Book of Daniel. A New Translation with Introduction and Commentary*, AB 23, Doubleday, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland 2005.
- Huey F. B. Jr., *Jeremiah. Lamentations. An Exegetical and Theological Exposition of Holy Scripture*, NIV NAC 16, Broadman & Holman Publ., Nashville 1993.
- Kayatz C., *Studien zu Proverbien 1-9*, Neukirchener Vg, Neukirchen-Vluyn 1966.
- Kozyra J., *Pismo Święte o roli rodziców i szkoły w wychowaniu i nauczaniu dzieci*, PR 11/1996, s. 16-18.
- La Bible. Écrits intertestamentaires*, Gallimard, Paris 1987.
- Lelièvre A., Maillot A., *Commentarie des Proverbes II. Chapitres 19-31*, LD Commentaries 4, Cerf, Paris 1996.
- Lelièvre A., Maillot A., *Commentarie des Proverbes III. Chapitres 1-9*, LD Commentaries 8, Cerf, Paris 2000.
- Les dix commandements par dix cardinaux*, Cerf, Paris 1987.
- Longman T. III, *Proverbs*, BCOT: Wisdom and Psalms, Baker Academic, Grand Rapids 2006.
- Mathews K.A., *Genesis 11:27-50:26. An Exegetical and Theological Exposition of Holy Scripture*, NIV NAC 1B, Broadman & Holman Publ., Nashville 2005.
- E.H. Merrill, *Deuteronomy. An Exegetical and Theological Exposition of Holy Scripture*, NIV NAC 5, Broadman & Holman Publ., Nashville 1994.
- Miller P., *Apotropaic Imagery in Proverbs 6:20-22*, JNES 29/1970, s. 129-130.

- Newsom C., *Woman and the Discourse of Patriarchal Wisdom: A Study of Proverbs 1-9, w: Gender and Difference in Ancient Israel*. P. L. Day (ed.), Fortress Press, Minneapolis 1989.
- Pesch O.H., *Les dix commandements. Contrainte ou liberté*, Mame, Paris 1980.
- Romaniuk K., *Księga Mądrości. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*, Pallottinum, Poznań – Warszawa 1969.
- Rubinkiewicz R., *Rodzina jako środowisko wychowawcze*, w: *Biblia o rodzinie*, G. Witaszek (red.), RW KUL 1995, s. 37-46.
- Skehan P., *Proverbs 5:15-19 and 6:20-34*, w: *Studies in Israelite Poetry and Wisdom*, CBQMS 1, Washington 1971, s. 1-8.
- Skehan P.W., Lella A.A. di, *The Wisdom of Ben Sira. A New Translation with Notes*, AB 39, Doubleday, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland 1987.
- Synowiec J.S., *Dziesięć Przykazań. Wj 20,1-17; Pwt 5,6-20*, Wyd. „Bratni Zew”, Kraków 1999.
- Stuart D.K., *Exodus. An Exegetical and Theological Exposition of Holy Scripture*, NIV NAC 2, Broadman & Holman Publ., Nashville 2006.
- Szwarc U., *Dzieci i ich wychowanie w Starym Testamencie*, w: pr. zb. *Życie społeczne w Biblii*, RW KUL, Lublin 1997.
- Vanhoye A., *Pierre au carrefour des théologies du Nouveau Testament*, w: ACFEB, *Études sur la Première Lettre de Pierre*, LD 102, Cerf, Paris 1980.
- Vaux R. de, *Les institutions de l'Ancien Testament*, t. 1, Cerf, Paris 1970.
- Waltke B.K., *The Book of Proverbs. Chapters 1-15*, NICOT, Eerdmans Publ. Comp., Grand Rapids 2004.
- Whybray R.N., *The Composition of the Book of Proverbs*, JSOT SupSeries 168, JSOT Press, Sheffield 1994.
- *The Good Life in the Old Testament*, T. & T. Clark, London – New York 2002.
- Wilson H., *Lud faraonów. Od wieśniaka do dworzanina*, PIW, Warszawa 1999.
- Winston D., *The Wisdom of Solomon. A New Translation with Introduction and Commentary*, AB 43, Doubleday, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland 1979.
- Yee G., *'I have perfumed my bed with myrrh': The Foreign Woman (iššâ zārâ) in Proverbs 1-9*, JSOT 43/1989, s. 53-68.

SUMMARY

Prov 1:8-9 is an admonition to listen to and receive as one's own the instruction that follows from parental experience. Its value is compared to a magnificent wreath on one's head and to jewellery which lend splendour and glory to their owner. Wisdom, similarly to material goods, is worth desiring. However, the author encourages his audience to direct one's desire for possessions toward wisdom which will never deteriorate or lose its lustre.

Key words:

Proverbs – admonition – wisdom – obedience – life – father/son relation